

**ASLA İMTİHANDA OLMAYAN SADAKATLER:
BOSNA-HERSEK MÜSLÜMANLARI VE MESNEVÎ**

Ahmed ZILDŽIĆ*

Herkesin bildiği üzere, Bosna Hersek'in bugünkü toprakları, eskiden benzersiz kültürel-medeniyet topraklarının oluşturduğu ve birkaç asırlık Osmanlı imparatorluğu bütünlüğünün entegral bölümü olan otantik coğrafyanın en batı noktasını temsil etmektedir. O dönemde Bosna bu kültürel bütünlüğe yüksek derecede zenginlik katmıştır. Bosna topraklarında Osmanlı döneminde (15-19. yy.) üç yabancı dil kullanılıyordu: Osmanlı Türkçesi, Osmanlı imparatorluğunda idare ve eğitim dili idi. Bu dilde önemli ölçüde edebi faaliyetler ortaya çıkmıştır; Arapça, Kur'ân-ı Kerîm ve İslam diliydi ve Arapçada dini ve bilimsel karakterli eserler yaratılmıştı; Farsça ise güzel edebiyatın ve sufi mirasının dili olarak biliniyordu. Osmanlıca ve Arapçanın aksine Farsçanın, Boşnakça ile hiçbir zaman doğrudan bir teması olmamıştır. Aynı zamanda bu topraklarda ne dünya dilinin prestijini kazanmış ne de bir dinin ilk dili olmuştur. Bu nedenle Farsçanın Boşnakçaya etkisi, olağanüstü kültürel ve sosyal fenomeni temsil etmektedir. Fars dili ve edebiyatına büyük statü ve sosyal prestiji sağlayan Osmanlı kültürü bu anlamda önemli bir rol oynamıştır. Fars okuryazarlığı birçok kanaldan yayılmıştır, ancak bu konuda en önemli etkisini Farsça dilinde yazılan birkaç klasik metin göstermişti.

Bu yazının içeriği, Hâfız-ı Şîrâzî'nin Dîvân'ı, Sadî'nin Gülistan'ı ve Attar'ın Pendnâme'si ile birlikte Bosna'daki Fars okuryazarlığının dört

* Prof. Dr., Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Bosna Hersek. zildzicahmed@gmail.com

temel metninden biri olan *Mesnevî'yi* Bosna-Hersek Müslümanların bu esere ve bu kültürel bağlamdaki tutumlarını yansıtan bir ayna olarak tanıtmaktır. Kesilmiş bir süreklilikte bu ama sadakatler başka bir biçimde devam etmişti. *Mesnevî* bu değişiklikleri yansıtan bir prizma olarak kullanılabilir çok uygun bir metindir.

Fars edebiyatından birkaç klasik metin olduğu gibi *Mesnevî* de Bosna topraklarında 15. yüzyıldan beri okunmuş, yeniden yazılmış, yorumlanmış ve araştırılmıştır. *Mesnevî*'nin bu şekilde varlığı Balkanlar'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel ve medeniyet konseptinin sürdüğü kadar sürmüştü. Mevlevî tarikatının Bosna topraklarındaki faaliyetleri çağdaş araştırmalarda hayli iyi bir şekilde ele alınmıştır: haklı olarak şehrin kurucusu sayılan İsa Bey İshakoviç'in Bentbaşa'daki tekkesinin bugünkü Saraybosna'nın sınırlarındaki ilk tekke Mevlevî tekkesi olduğunu biliyoruz. Osmanlıca, Farsça veya Arapça şiir yazıp içlerinde Mevlevî temaları ve motifleri izhar eden Bosna kökenli birçok yazar vardır. İçinde Bosna kökenli yazarların sayısı ne kadar büyük olduğunu görmek için Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye* adlı eserinin ötesine gitmeye gerek yoktur. En güzel örneklerinden bir tanesi Rumi'nin *Mesnevî*'sini örnek alarak eser yazmaya karar veren Bosnevi Derviş Paşa'dır. Derviş Paşa, Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'nin "taklit etmemesini ve hevesinden vazgeçmesini" söylediğini rüyasında görünceye dek iki cilt yazmıştır. Bosnevi Derviş Paşa rüyasının etkisinden dolayı eseri yazmaktan vazgeçti, ama Mostar'da *Mesnevî*'nin mısralar ve hikayelerinin halka açık okunması ve yorumlanması için özel bir evrakla vakıfın belirli gelir ayrılmasını sağladı. Böylece, pek çok iniş ve çıkışla bugüne kadar devam eden *Mesnevî* hani geleneğini kurmuştu. *Mesnevî* diğer ortamlarda da yorumlanıyordu, ancak vurgulamak gerekir ki en uzun ve en zengin geleneği Mostar'ın yanı sıra Saraybosna'da muhafaza edilmişti. Ayrıca, en az iki Boşnak yazarın bu eserin bölümlerine veya mütemmim metne yorum yazdıkları bilinmektedir, bunlar da Ahmed Sûdî Bosnevî (*Şerh-i Mesnevî'yi* yazmıştı) ve kabri burada yani Konya'da bulunan Abdullah Bosnevî (*Cezire-i Mesnevî*, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*).

Yüzyıllar boyunca *Mesnevî*'nin halka açık okunma ve yorumlanması

geleneğini sürdüren Mesnevihanların arasında bu bölgenin en büyük alim ve şairlerinin adlarına rast gelmekteyiz: ta ki Bosnevi Dervşi Paşa'dan, otoritesi Reisü'l-ulema Cemaluddin Çauşeviç'in Mesnevî hani gibi saygı değer görevi yaptığı çağdaş zamanlarına kadar.

Mesnevî'nin yeniden yazılma fenomeni iki temel nedenden ötürü olağanüstü önemlidir: Gülistan ve Pendnâme'nin aksine medreselerde Mesnevî ders kitabı değildi, bu nedenle de yeniden yazılmasının da tesiri yoktu. Aynı şekilde, yukarıda belirtilen bu iki eserin aksine Mesnevî çok daha uzun bir eserdir. Yine de orijinal Farsça metinleri mütemmim bir şekilde Bosna'da yeniden yazılan *Mesnevî'ler* hakkında bilgiler var olmaktadır. Böyle bir korunmuş örneği de bugün birkaç fotoğraf vasıtasıyla sizlere sunacağım. "Saraybosna'daki Mevlevi dervişler için 1648 senesinde yeniden inşa edilen ve canlandırılan zaviyesinde" Mevlâna Derviş Mehmed el-Mevlevi el-Bosnevi adında birinin tarafından dört sütun hâlinde yeniden yazılan 1058/1648. Mesnevî'nin tam metni söz konusudur. Bu cümlede birkaç şey açıktır: nüshayı yeniden yazanın ve yayıldığı yerin Saraybosna ile ilgili olduğu, görünüşe göre önceden ve bilinmeyen nedenlerden ötürü çökmüş ve terkedilmiş, daha sonrasında da yenilenmiş olan İsa Bey tekkesi/zaviyesinin binası söz konusu olduğunu. Bosna'da yeniden yazılan Mesnevî'nin tam metninin kıymetli nüshası olduğunu dikkate alındığı için hâlen Saraybosna'daki Boşnak Enstitüsünde saklanan nüshanın tamamının hakkındaki çalışma ile birlikte tıpkıbasım olarak kitap hâlinde basıma hazırlanmalarına katılmaktayım. Böylece, 2019 yılın sonunda bu esere gösterdiğimiz sadakati Derviş Mehmed'in Mesnevî'ye gösterdiği sadakatiyle ilişkilendireceğiz: Mesnevî'nin tüm altı cildinin tek bir cilde yeniden yazmak için ne kadar sevgi, emek ve sabrın gerektiğini tekrar vurgulamaya lüzum yoktur.

Mesnevî'nin Bosna'daki Osmanlı kültürün çevresinde temel unsuru olduğu dönemde bazı bölümlerin bu dilsel ortamda halk dili mevkiine sahip olan Boşnakçaya tercüme edilme girişiminde bulunulmamıştı. Meşguliyet tercüme etme teşebbüsü değil, orijinal metinle uğraşıydı. Bunun için belirtmemiz gereken temel sebepler var.

Çeviri tarihi aynı zamanda yaban tarihi, "öteki" onunla tanışma

hakkındaki anlatısıdır. Osmanlı zamanında Bosna'da *Mesnevî* hiçbir zaman tercüme edilmiyordu, çünkü yereldi ve yabancı değildi. Bilindiği kadarıyla, Farsça klasik eserlerinin ve *Mesnevî*'nin Boşnakçaya ilk tercüme girişimleri bu kültürel durumda hızlı bir şekilde ortaya çıktığı ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın ilk yarısında yapılmaktadır. *Mesnevî*'nin edebi bir eserden çok daha fazla olduğu asırlar bir şekilde arkamızda kalmış, ya da en azında böyle bir his oluşmuştu. Bu nedenle de yeni sosyo-politik ve kültürel bağlamda kendi medeniyet misyonunu sürdürebilmesi için *Mesnevî*'nin çevirisi başlatılmıştı.

İlk dönemde en kapsamlı çeviri çalışması muhtemelen Aliya Sadikoviç'in (1872–1936) Celâleddîn Rumi'nin kaleme aldığı *Mesnevî*'nin tercüme etme çabasıdır. Bu tercüme üzerinde Sadikoviç yaklaşık on sene çalışmış ve belirttiğine göre 1917 yılı Ocak ayında kütüphanesinin ve bu *Mesnevî* tercümesinin de yok ettiği alev, evini almadan önce toplam 26000 beyitten 16000 ila 17000'i çevirmeyi başarmıştı. Sadece 1906 senesinde Takvim'de yayınlanan tanıtım amaçlı 14 beyit korunmuştu. Giriş beyitleri gerçekten iyi bir şekilde şiire dökülmüş, çeviri ise küçük bir şaheserdir. Ancak, bu kadarı bu çeviri hakkında geçerli bir karar vermek için yeterli değildir. Ayrıca, belirtilen çeviri *Mesnevî*'nin Boşnakçaya tercüme edilme geleneğinin sadece başlangıcı olacaktır.

Ara sıra *Mesnevî*'den bazı hikayelerinin çevirisi çıktığı dönemin başını (*Gajret, Behar, Novi Behar* ve diğerleri) bir tarafa koymuş olursak Farsçadan ilk tercümesi çok daha sonrasında ortaya çıkacaktır. İlk tercüme Feyzullah Hacibayriç'in yaptığı Mevlâna Celâleddîn Rûmi'nin *Mesnevî*'sinin 2 cilt tercümesidir (ilk cilt 1985 yılında, ikincisi ise 1987 yılında basılmıştır). Hacibayriç ikinci cildin tercümesinin ek olarak yayınlanmış ve belirli bir alıcı kitlesinin içinde *Mesnevî*'ye karşı özel bir ilişkisinin olduğunu gösteren büyük derecede kıymetli tanıtım notlarında çevirinin aslında sözlü çevirisi olduğunu belirtmiştir. Çeviri yaparken "tasavvuf düşüncesi ve oryantal alegorisini korumak için" titizlikle dikkat ederek mevcut olan dinleyicilerin bilgi seviyesine göz ününe alıp halk ifadelerini kullandığını da belirtti.

Tercümanın notlarından bu eserin tercümesinde *Mesnevî*'nin sözlü yorumlama geleneğinin ne kadar büyük rol oynadığını sonucuna

varılabilir. Bu tercümesinin aslında Mesnevî'nin çevirme girişiminin üçüncü olmasının temel nedenlerden biri olabilir bu, ancak hiçbir tercüman bu eserin integral metninin çevirisini yayınlanmaya başaramamıştı. Şiir şeklinde tercüme eden on sekiz tanıtım beyitlerin yanı sıra tercüme şiir özelliği taşımayan nesir hâlinde yapıldı. Ayrıca, metine Mesnevî metninden hacim olarak daha az olmayan çok sayıda yorum eklenmişti. Yine de çok fazla ve kapsamlı yorumların var oluşuna rağmen metnin kendisi de basitleştirilmiş olup gerçek bir tercümeden fazla yorum metni temsil etmektedir. Orijinalin estetik değerlerini tamamen görmezden geldiğinden çeviriyi eleştirirken bazı yorumcular onu "Estetik açıdan oldukça yetersiz, hatta bu anlamda yanlış" olarak yorumlamıştı. Nasıl olsa da günümüzde Farsçadan yapılan Mesnevî'nin tek çevirisi olarak kalmıştır.

Bosna-Hersek okurlarının Mesnevî'ye ve temsil ettiği kültüre duydukları merak ve sadakatleri sadece bu tercümeyle sınırlandırıp doyuma ulaşmadı, bu yüzden de boşluğunu genellikle İngilizceden olmak üzere diğer dilden tercümelemler doldürmüştü. Yine de Bosna'daki Fars dili ve edebiyatının alimlerinin her şeyden önce, orijinal metin ile yeniden bağ kurmanın tarihi ve medeniyet yükümlülüğü günümüzde vardır. Bu görevi yerine getirirken büyük katkıyı göreceğiniz el yazısının tıpkıbasımı sağlayacaktır. Fars dili ve edebiyatının alimlerinin aynı zamanda bu önemli eserinin Farsçadan Boşnakçaya çevirme faaliyetlerini başlatmayla yükümlüler, çünkü bu eser esasen ait oldukları kültürel tarihin bir parçasıdır. Bu önemli görevi yaparak Rumi'ye ve Rumi'nin dünya görüşüne aynı sadakati gösteren dostların yardımına da güveniyorlar.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki: Bosna-Hersek Müslümanların 15. yüzyılda başlayan Mesnevî'yle yolculuğu günümüzde de devam etmektedir. Bu yol boyunca çeşitli engeller vardı: kültürel-medeniyet çerçevesi değişmiştir bu nedenle de Bosna-Hersek Müslümanlarının bu esere ve Rumi'ye sadakat şekilleri de değişmiştir. Ancak, maneviyatımızın ve yazılı kültürümüzün bu unsurunu tamamen terk edeceğimiz ölçüde hiçbir siyasi ya da başka koşulların değiştirmedığı sadakatlerdir bunlar.

Mevlâna Derviş Mehmed el-Mevlevi el-Bosnevi tarafından istinsah edilen Mesnevî'nin ortası rozetli ön ve arka deri kapağı

Günümüzde Saraybosna'daki Boşnak Enstitüsü'nün koleksiyonunda bulunan yazma nüshanın iç sayfası

Sadakat seviyesini ve inananların hayatlarındaki eserin önemini gösteren Mesnevî'nin ehemmiyeti hakkındaki Farsça mısralar

El yazması şiirlerini Farsça yazan son Bosna şairi Mehmed Şukriya Muidoviç'e ait Mülkiyet damgası

Dört sütün hâlinde güzel neshi yazısıyla yeniden yazılmış Mesnevî'nin orijinal Farsça metni

